

Vlada Crne Gore
Ministarstvo ekonomskog razvoja

**SMJERNICE ZA REVITALIZACIJU I RAZVOJ
PRERAĐIVAČKE INDUSTRIJE U CRNOJ GORI**

Podgorica, decembar 2021. godine

I UVODNE INFORMACIJE

Industrija, kao najzastupljeniji dio materijalne proizvodnje, predstavlja veoma značajan proizvodni multiplikator i osnovu za povećanje bruto-dodate vrijednosti, zaposlenosti, izvoza, rješavanja pitanja regionalnog razvoja i strukturnog usklađivanja privrede. U odnosu na zatečeno stanje, a u cilju sveukupnog ekonomskog rasta i razvoja, ocijenjeno je da je crnogorskoj industriji neophodan proces tržišnog, tehničko-tehnološkog, finansijskog, kadrovskog i organizacionog prilagođavanja, što treba da predstavlja prioritet svakog učesnika ovog važnog sektora privrede u narednom periodu.

Taj poduhvat zahtijeva vrijeme, a nakon sprovođenja ključnih strukturnih reformi, stvorice se povoljni uslovi u kojima će poslovati subjekti sa proizvodnim procesima zasnovanim na savremenim tehničko-tehnološkim dostignućima gdje se struktura, kvalitet i dizajn proizvoda stalno prilagođava zahtjevima tržišta, što će, u krajnjem, doprinijeti povećanju životnog standarda građana Crne Gore.

Na liniji utvrđenih prioriteta Vlade Crne Gore, Ministarstvo ekonomskog razvoja - Direktorata za industrijski i regionalni razvoj tokom 2021. godine preduzeo je aktivnosti vezane za analizu stanja u prerađivačkoj industriji u Crnoj Gori. Imajući u vidu trenutni aspekt, postojeće stanje u sektoru industrije i prethodno definisane strateške pravce razvoja, kao i novonastale interne i eksterne izazove i okolnosti, pristupilo se izradi Smjernica koje će pružiti osnov za revitalizaciju i razvoj prerađivačke industrije u Crnoj Gori.

U kontekstu postojećeg razvojnog okvira, Industrijska politika Crne Gore 2019-2023, kao strateški dokument za razvoj konkurentnosti ekonomije sa fokusom na industrijski sektor, kao horizontalna politika, pruža okvirne uslove za razvoj industrije, kreirajući odgovarajući ambijent za rast industrijske konkurentnosti. Prethodno, pravci razvoja prerađivačke industrije u Crnoj Gori su bili definisani Strategijom razvoja prerađivačke industrije u Crnoj Gori 2014-2018, kao vertikalnom sektorskom strategijom čiji je fokus bio usmjeren na sektor prerađivačke industrije.

Sadašnje stanje industrije Crne Gore koju karakteriše niska produktivnost i slaba konkurentnost, kao takvo, ozbiljno ukazuje na neophodnost efikasnijeg korišćenja raspoloživih potencijala, podizanje nivoa konkurentnosti na nivou preduzeća kroz investicije u cilju uvođenja novih tehnologija, primjenu inovacija, povećanje kapaciteta i ispunjavanje standarda i sertifikata za unapređenje proizvodnje i izvoza. Dodatno, aktuelno stanje ukazuje i na to da se Crna Gora ne može više razvijati na istim osnovama kao u prethodnom periodu što iziskuje sagledavanje promjene koncepta daljeg razvoja. Dalje zadržavanje fokusa na velikim privrednim subjektima u strateškom smislu postaje upitno, posebno sa aspekta nužno potrebne diversifikacije industrijskog i privrednog razvoja uopšte. Naime, velika preduzeća i proizvodni sistemi više su izloženi rizicima koje donose promjene na globalnom tržištu, sporiji su u prilagođavanju novim situacijama i potrebama, a često nijesu u mogućnosti da osiguraju potrebne investicije za održavanje koraka sa drugim velikim akterima na tržištu. Dobra strana postojanja takvih preduzeća je u tome što su, po pravilu, oni nosioci razvoja u svom sektoru i na području kojim je obuhvaćena njihova djelatnost, predstavljaju generatore zapošljavanja i, kada uspješno posluju, postaju stabilizatori makroekonomskih parametara.

Ekonomija Crne Gore sada je već prepoznata po sektoru usluga, prije svega u turizmu, ali i u sektoru energetike i transporta. Međutim, u narednom periodu neophodno je usmjeriti pažnju na diversifikaciju izvora privrednog rasta kako bi se smanjio uticaj spoljnih faktora. Kroz dobro planiran proces revitalizacije industrijskog sektora i bolju valorizaciju raspoloživih resursa omogućiće se diversifikacija proizvoda, koja je neophodna za dalji održivi razvoj industrije, u ekonomskom smislu. Imajući u vidu da su na nivou cijele crnogorske privrede definisani novi strateški pravci razvoja, snažan uticaj globalne Covid pandemije, kao i značaj koji ima i koji bi trebalo da ima prerađivačka industrija u Crnoj Gori, nameće se potreba za kreiranjem svih pretpostavki i upotrebu raspoloživih resursa za njen razvoj, kao i prognoziranje njenog uticaja na cijelu privredu.

Na razvoj ove privredne grane utiču višestruki faktori pri čemu je i njen uticaj na privredu takođe multiplikativan. Faktori uticaja, kao i njen uticaj se mogu mjeriti i analizirati kako kvantitativno, tako i kvalitativno, imajući u vidu globalne

izazove razvoja tehnoloških inovativnih rješenja i potpuno novih privrednih sektora i industrija koje preuzimaju vodeću ulogu na tržištu rada, znanja i profita.

Smjernice za revitalizaciju i razvoj prerađivačke industrije u Crnoj Gori imaju za cilj definisanje ključnih izazova sa kojima se suočava ovaj sektor i osnovnih ciljeva i pravaca djelovanja ka njegovoj revitalizaciji. Dakle, smjernice su pripremljene sa namjerom definisanja mjera i aktivnosti koje će u narednom periodu dovesti do uspostavljanja moderne crnogorske industrije kroz podsticajni ambijent za razvoj investicija, tehnološke modernizacije, inovativnosti i kreiranje novih industrijskih proizvoda.

Smjernice za revitalizaciju i razvoj prerađivačke industrije u Crnoj Gori obuhvataju statistički pregled stanja i trendove u industrijskoj i prerađivačkoj proizvodnji, korišćeni strateški okvir, identifikovane izazove i prioritete koji su dalje razvijeni u smjernice.

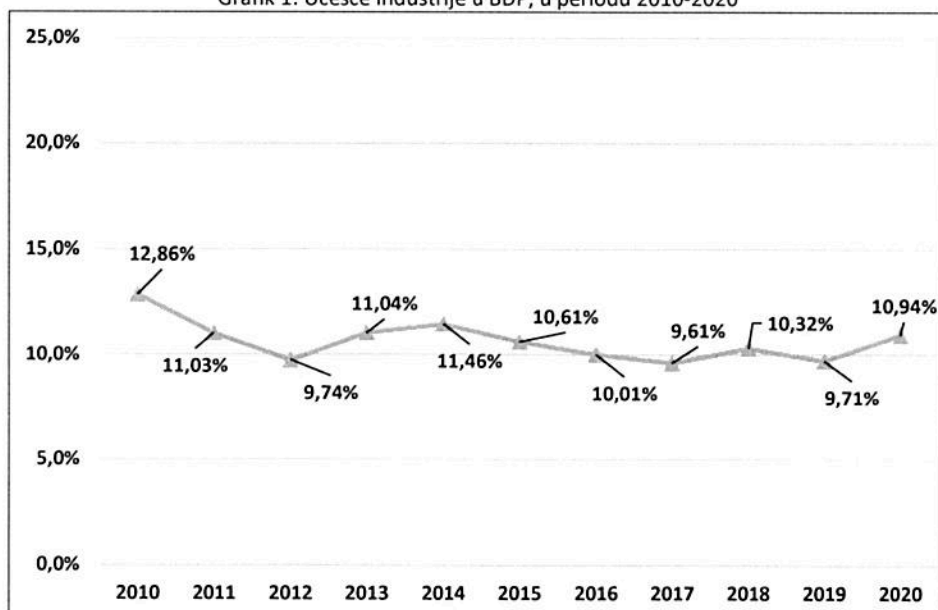
II Statistički pokazatelji - industrija u Crnoj Gori (opis stanja i trendovi)

Pregled aktuelnog stanja u industriji u poslednjih deset godina zasnovan je na analizi kretanja pet ključnih pokazatelja i to: učešće sektora industrije u bruto domaćem proizvodu, bruto dodatoj vrijednosti, zaposlenosti, izvozu, investicije u osnovna sredstva.

Industrijska proizvodnja predstavlja važan ekonomski indikator u kreiranju ekonomske politike, praćenju trenda ekonomske aktivnosti i naročito za potrebe pripreme nacionalnih računa.

Naime, industrijska proizvodnja (sektor B, C, D i E) u posljednjih deset godina bilježi ujednačene vrijednosti, sa određenim manjim oscilacijama, odnosno u 2020. godini bilježi vrijednosti na nivou od oko 11% BDP-a.

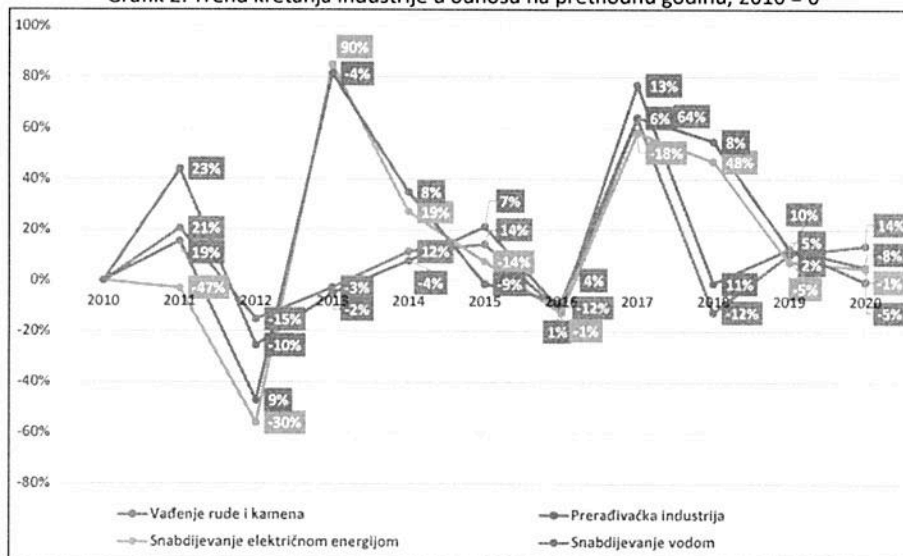
Grafik 1: Učešće industrije u BDP, u periodu 2010-2020

Izvor: MONSTAT

Trend kretanja industrije u poslednjih deset godina pokazuje da nijedan od njih nije imao stalan i stabilan rast u odnosu na prethodnu godinu. Tako je rast koji je zabilježen u 2020. godini u odnosu na 2019. godinu rezultat veće proizvodne aktivnosti, posebno u sektoru Vađenje rude i kamena i sektoru Snabdijevanje električnom energijom, ali i niže vrijednosti Bruto domaćeg proizvoda koja je zabilježena u 2020. u odnosu na 2019. godinu.

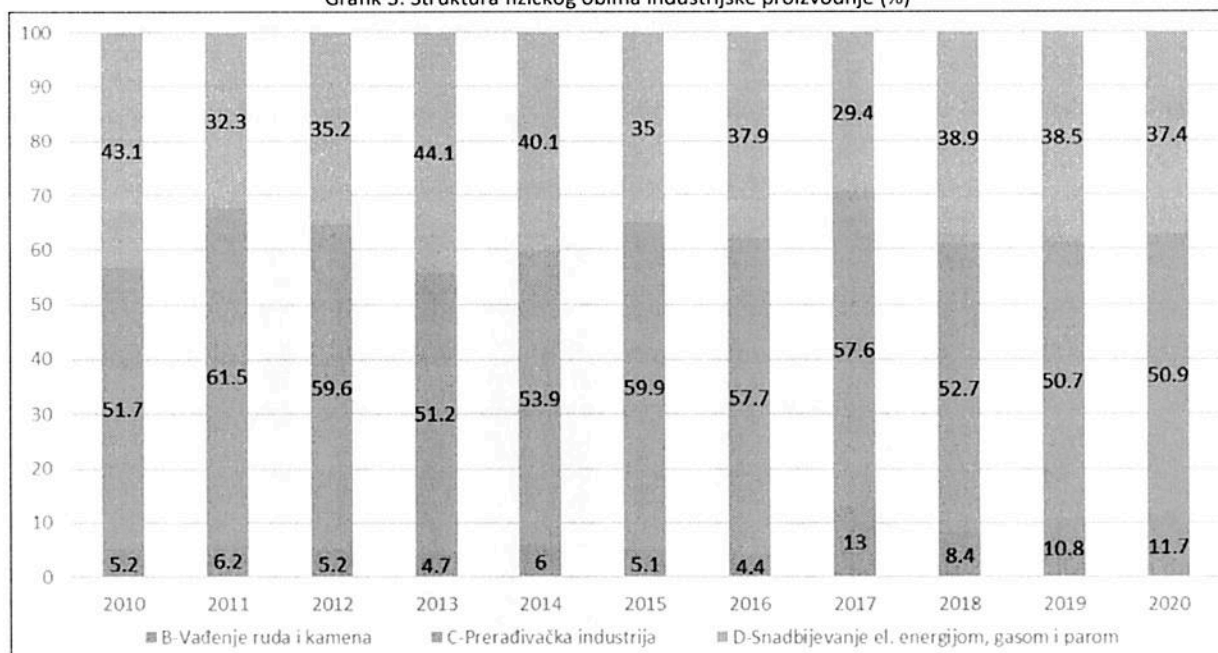
Grafik 2: Trend kretanja industrije u odnosu na prethodnu godinu, 2010 = 0

Izvor: MONSTAT

Posmatrano sa aspekta strukture fizičkog obima industrijske proizvodnje, u periodu 2010-2020, bilježi se i dalje prisutno dominantno učešće sektora prerađivačka industrija, uz primjetno najniže učešće prerađivačke industrije u samoj strukturi u posljednje dvije godine i evidentan trend povećanja učešća energetike koje je uslovilo pomjeranje u ukupnoj strukturi i doprinijelo smanjenom učešću sektora prerađivačka industrija.

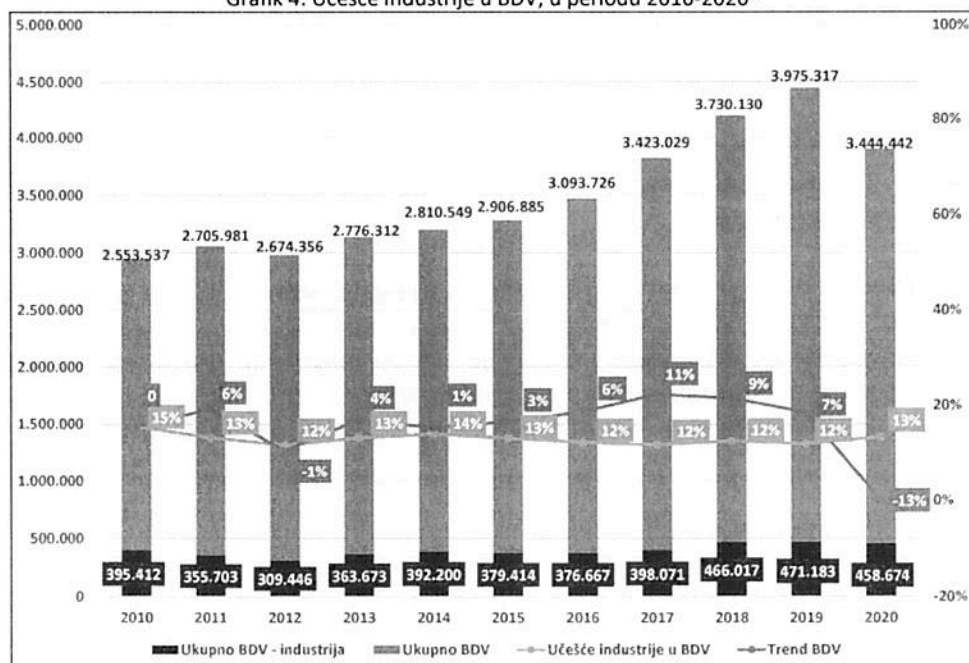
Grafik 3: Struktura fizičkog obima industrijske proizvodnje (%)

Izvor: MONSTAT

Bruto dodata vrijednost u industriji, u periodu 2010-2020 bilježi stabilan trend kretanja, sa blagom tendencijom rasta, sa 12,2% u 2016. godini na 13,3% u 2020. godini (najveće učešće u strukturi BDV ima sektor prerađivačka industrija koji je na nivou od 5% u 2020. godini).

Grafik 4: Učešće industrije u BDV, u periodu 2010-2020¹

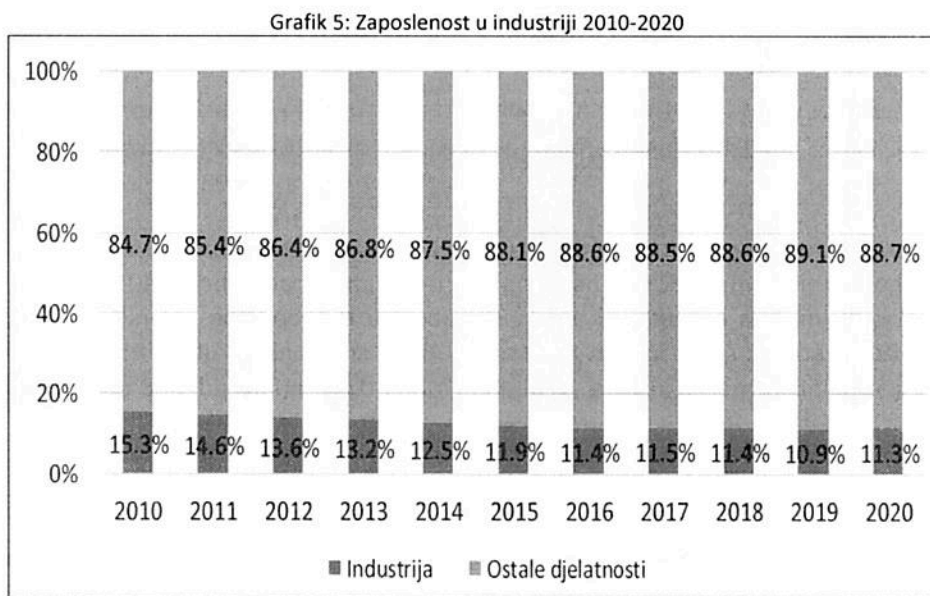
Izvor: MONSTAT

¹ Nominalne vrijednosti u hiljadama eura, trend u %.

Kako u procentualnom učešću, tako i u nominalnim vrijednostima, industrijska proizvodnja nije zabilježila značajnije promjene u posljednjih deset godina. Naime, maksimalna nominalna vrijednost ostvarena je u 2019. godini kada je i Bruto dodata vrijednost, takođe, bila na najvišem nivou.

Sa druge strane, trend kretanja ukupnog BDV-a nije bio ujednačen tokom posmatranog perioda, odnosno zabilježen je rast od 11% u 2017. godini, da bi u 2020. u odnosu na 2019. godinu bio zabilježen pad od 13%. Na osnovu kretanja BDV-a, učešća i nivoa industrijske proizvodnje, može se zaključiti da industrijska proizvodnja nije imala veliki uticaj na ukupni BDV.

Kod kretanja broja zaposlenih u industriji u periodu 2010-2020 bilježi se trend pada, što je predstavljeno na sljedećem grafiku:

Izvor: MONSTAT

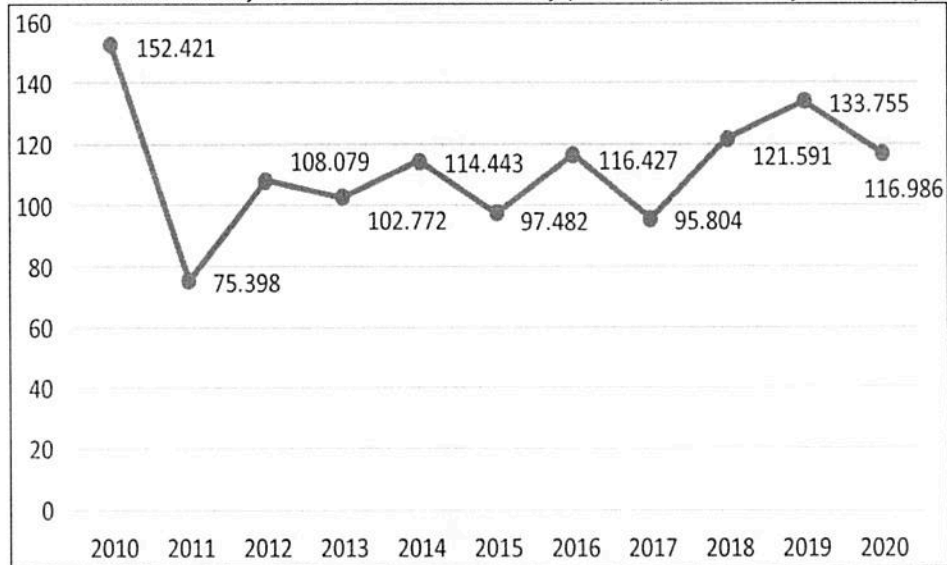
Broj zaposlenih u sektorima B, C, D i E, godinama, smanjuje se u odnosu na ukupan broj zaposlenih. Prosječan broj zaposlenih u industriji u 2020. godini iznosio je 20.027 radnika, što je u odnosu na ukupan broj zaposlenih koji je bio na nivou 176.693 zaposlenih zapravo 11,3%.² Od prikazanog broja svih industrijskih radnika, više od polovine lica je zaposleno u sektoru prerađivačka industrija.

Prosječne bruto zarade su u industriji za oko 20% više u odnosu na prosječnu bruto zaradu u Crnoj Gori. Posebno, zarade su više u sektoru Vađenje ruda i kamena i to za 34% i sektoru Snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacija za 77% u 2020. godini.

Kada se posmatra struktura investicija u osnovna sredstva, pandemija korona virusa i pad ekonomske aktivnosti, u velikoj mjeri doprinio je da u 2020. godini bude zabilježen značajan pad od -12,5% investicija u odnosu na 2019. godinu. Naime, izuzimajući 2020. godinu, u prethodnom periodu bilježio se konstantan rast investicionih ulaganja, gdje su u 2019. godini bile na 10% većem nivou u odnosu na 2018. godinu. Najveće učešće i rast na godišnjem nivou bilježi sektor prerađivačka industrija i sektor Snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacija.

² Zaposlenost iz administrativnih izvora (MONSTAT).

Grafik 6: Investicije u osnovna sredstva u industriji (B+C+D+E), u tekućim cijenama, u hilj. EUR

Izvor: MONSTAT

Izvoz roba na nivou cijele privrede tokom 2020. godine zabilježio je pad od 11,6%. U prethodnom desetogodišnjem periodu izvoz je, u više navrata, takođe, bilježio pad.

Posmatrano u periodu 2010-2020, u strukturi ukupnog izvoza industrija je i dalje značajno zastupljena, sa prosječnim učešćem na nivou više od 90%.

Tabela 1: Vrijednost izvoza u (hilj. EUR)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Vađenje ruda i kamena	8.504	12.708	10.709	11.818	14.2	20.756	30.851	56.681	35.130	38.854	38.939
Prerađivačka industrija	271.844	348.635	278.965	226.853	247.963	238.158	230.326	260.505	280.271	282.516	246.966
Snabdijevanje električnom energijom. gasom. parom i klimatizacija	17.033	49.094	38.268	95.6	37.756	29.676	36.931	23.275	51.399	58.441	49.732
Izvoz - Industrija	297.38	410.436	327.942	334.271	299.919	288.591	298.108	342.478	368.818	381.830	337.657
Izvoz - Ukupno	330.367	454.381	366.896	375.585	338.036	317.116	325.846	371.463	400.107	415.484	366.128
%	90,01%	90,32%	89,38%	89,00%	88,72%	91,00%	94,00%	92,20%	92,18%	91,90%	92,22%
Dinamika izvoza industrije		38,02%	-20,10%	1,93%	-10,28%	-3,78%	3,30%	14,88%	7,69%	3,53%	-11,57%
Dinamika ukupnog izvoza		37,54%	-19,25%	2,37%	-10,00%	-6,19%	2,75%	14,00%	7,71%	3,84%	-11,88%

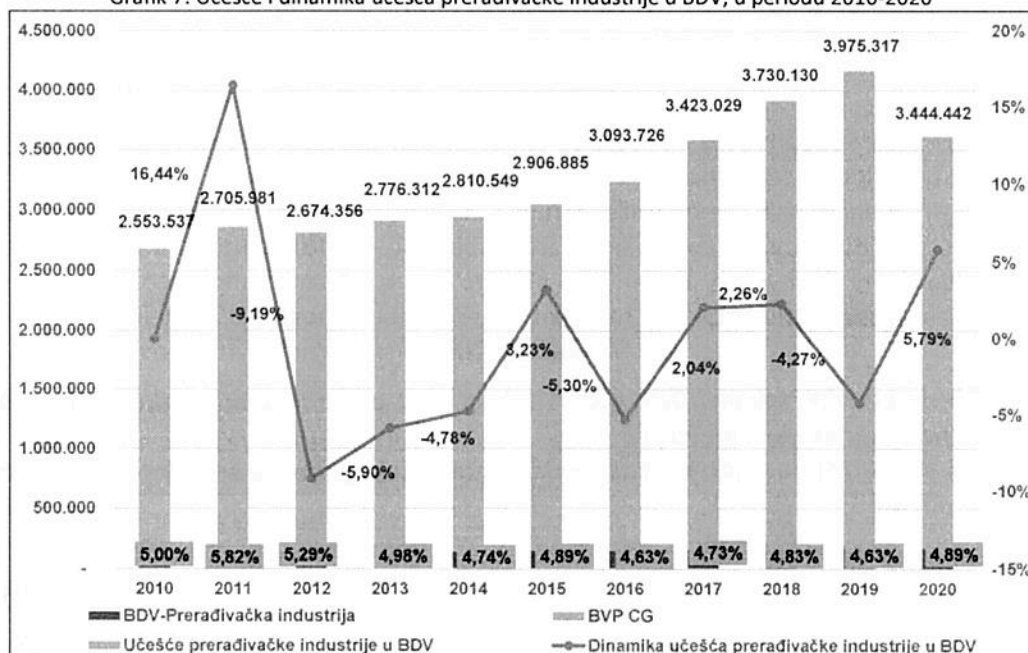
Izvor: MONSTAT

Nakon ovih podataka, u narednom dijelu slijedi pregled statističkih podataka i trendova koji se odnose na prerađivačku industriju u Crnoj Gori, i to: učešće u bruto domaćem proizvodu, trend kretanja nivoa pojedinih oblasti prerađivačke industrije, strukturalna biznis statistika, zaposlenost i zarade ostvarene u ovom sektoru.

III Statistički pokazatelji - prerađivačka industrija (opis stanja i trendovi)

Sektor Prerađivačka industrija čini oko 5% ukupne Bruto dodate vrijednosti Crne Gore i taj trend se nije značajnije mijenjao u poslednjih deste godina. Zbog toliko neznatnog učešća i relativno niske stope rasta i pada, povećanje odnosno smanjenje vrijednosti sektora prerađivačka industrija u nominalnim iznosima se nije značajno mijenjao u poslednjoj deceniji, što ukazuje da njen uticaj na BDV nije značajan.

Grafik 7: Učešće i dinamika učešća prerađivačke industrije u BDV, u periodu 2010-2020

Izvor: MONSTAT

Nakon manjeg pada učešća u bruto dodatoj vrijednosti koji je zabilježen u 2019. godini, prerađivačka industrija u 2020. godini bilježi učešće na nivou od oko 5%.

Trend industrijske proizvodnje u prva tri kvartala 2021. godine odnosu na isti period prethodne godine pokazuje porast od 7%, dok je tokom 2020. godine taj trend bio negativan za 0,9%.

Trend prerađivačke industrije u prva tri kvartala 2021. godine u odnosu na isti period prethodne godine pokazuje porast od 4,7%, a pad u 2020. godini za 0,5%. Posmatrano u poslednjih deset godina, rast je zabilježen tek u nekoliko godina u prerađivačkoj i ukupnoj industriji. Kada je riječ o oblastima unutar sektora prerađivačke industrije, nijedna nema stabilan i kontinuiran rast, posebno u desetogodišnjem periodu. Oblasti koje su kontinuirano bilježile pad ili neznatan rast do 2019. godine (proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i preparata, proizvodnja proizvoda od gume i plastike i proizvodnja osnovnih metala), u 2020. godini su zabilježile značajan rast. Obrnuta je situacije sa npr. proizvodima od drveta, plute i sl. kao i proizvodnjom hemikalija i hemijskih proizvoda.

Tabela 2: Indeksi industrijske proizvodnje, 2010-2020 – referentna vijednost = prethodni period = 100

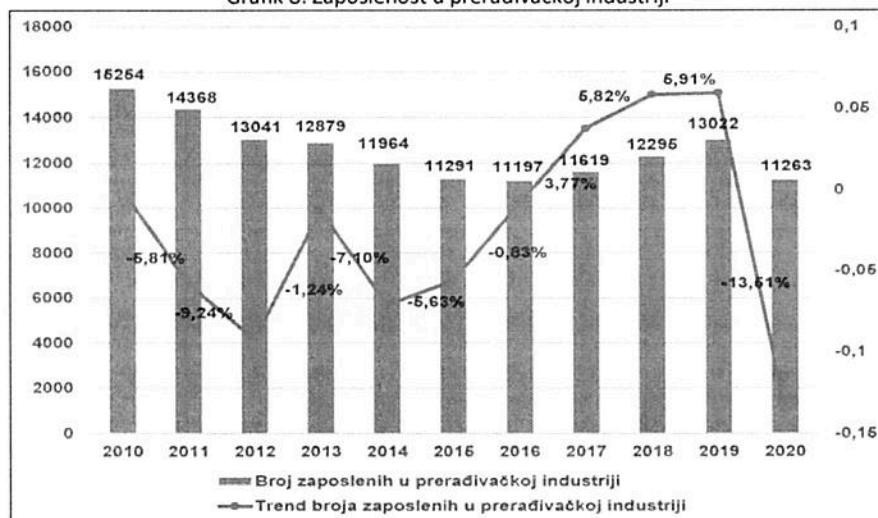
Naziv	2020	2019	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
	2019	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009
INDEKS INDUSTRIJSKE PROIZVODNJE - ukupno	99,1	93,7	122,4	95,8	95,6	107,9	88,6	110,6	92,9	89,7	117,5
PRERAĐIVAČKA INDUSTRIJA	99,5	90,0	112,1	97,0	92,2	119,9	93,3	95	89,9	106,8	97
Proizvodnja prehrambenih proizvoda	94,7	106,2	109,6	94,4	112,1	78	103,8	110	99,1	95,6	89,7
Proizvodnja pića	70,2	103,2	95,7	105,1	97,1	97,5	92,2	97,5	96,9	101,5	94,2
Proizvodnja duvanskih proizvoda	148,0	300,0	-	-	47,2	88,5	104,4	221,7	376,7	131,5	70,6

Proizvodnja odjevnih predmeta	68.6	95.4	101.5	101.5	83.5	101,3	102,6	69,8	69	117,4	87,8
Proizvodnja kože i predmeta od kože	-	66.7	33.3	75.0	200.0	85,7	87,5	-	-	-	23,1
Proizvodi od drveta, plute i sl.	84.5	127.8	102.0	100.7	110.2	130,6	170,2	83,3	64,6	135,4	104,5
Proizvodnja papira i proizvoda od papira	78.6	97.2	56.7	182.1	113.7	95,8	104,0	132	64,3	78,1	103,3
Štampanje i umnožavanje audio i video zapisa	93.9	116.8	88.7	55.4	83.9	89,9	123,3	96,3	93,8	107,3	99,4
Proizvodnja hemikalija i hemijskih proizvoda	72.7	107.5	118.4	140.4	65.8	102,1	99,7	121,6	92,1	83,4	52,1
Proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i preparata	124.1	72.6	99.4	66.6	92.9	187,7	78,5	109,7	137,7	76,4	111,9
Proizvodnja proizvoda od gume i plastike	151.4	101.0	99.5	101.6	96.9	300.0 ¹	17,9	113,3	106,3	103,3	59,6
Proizvodnja proizvoda od ostalih nemetalnih minerala	99.6	81.2	149.7	148.1	94.3	107	100,4	141,1	79,7	109,4	131,2
Proizvodnja osnovnih metala	112.1	91.0	101.4	101.6	85.0	112,3	84,5	62,7	76	113,1	86
Proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina i uređaja	90.5	90.3	100.7	90.8	81.0	300.0 ¹	13,4	73,1	62,2	200,4	72,7
Proizvodnja mašina i opreme na drugom mjestu navedenome	75.0	81.3	100.9	96.8	92.4	110,8	112,9	96,1	110,8	126,4	153
Proizvodnja namještaja	63.0	162.4	124.9	148.7	98.1	94,6	121,3	688,1	61,4	48,9	77
Popravka i montaža mašina i opreme	-	-	-	-	-	66,2	60,9	139,3	71,2	110,2	79,7

Izvor: MONSTAT

Zaposlenost u sektoru prerađivačke industrije je nakon petogodišnjeg pada do 2016. godine umjereno rasla do 2019. godine, da bi 2020. godine taj broj opao za 13,51%, kada je zabilježeno da je u prerađivačkoj industriji zaposleno ukupno 11.263 osobe. U 2021. godini je za 10 mjeseci počeo ponovni rast od 1,78% i dostignut je nivo od 11.464 zaposlenih, što je približno nivou iz 2017. godine.

Grafik 8: Zaposlenost u prerađivačkoj industriji

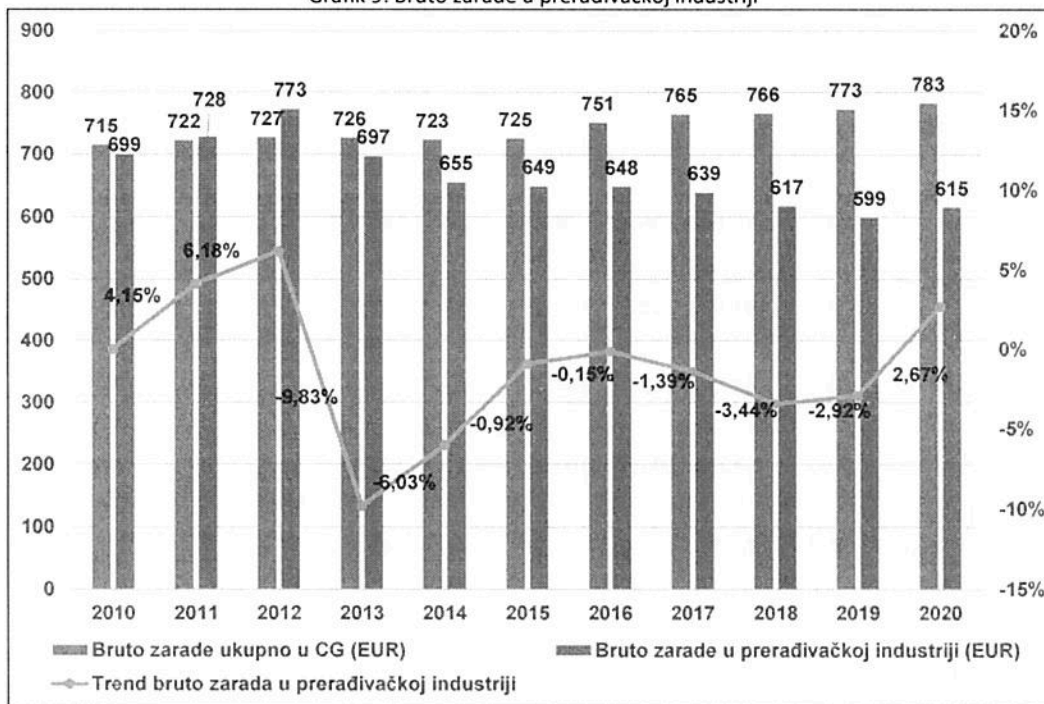

Izvor: MONSTAT

Učešće zaposlenih u prerađivačkoj industriji je u posljednjih deset godina u ukupnom broju zaposlenih opalo od 9,43% 2010. godine, preko 8,81% u 2011. godini, 7,53% u 2013. godini do prosječnih 6,46% u periodu od 2014-2020.

Bruto zarade u prerađivačkoj industriji, nakon rasta u periodu 2010-2012, bile su u stalnom padu, dok su bruto zarade na nivou cijele privrede bile u porastu. Najviši nivo pada bruto zarada u preradi je zabilježen tokom 10 mjeseci 2021. godine od nešto više od 5%.

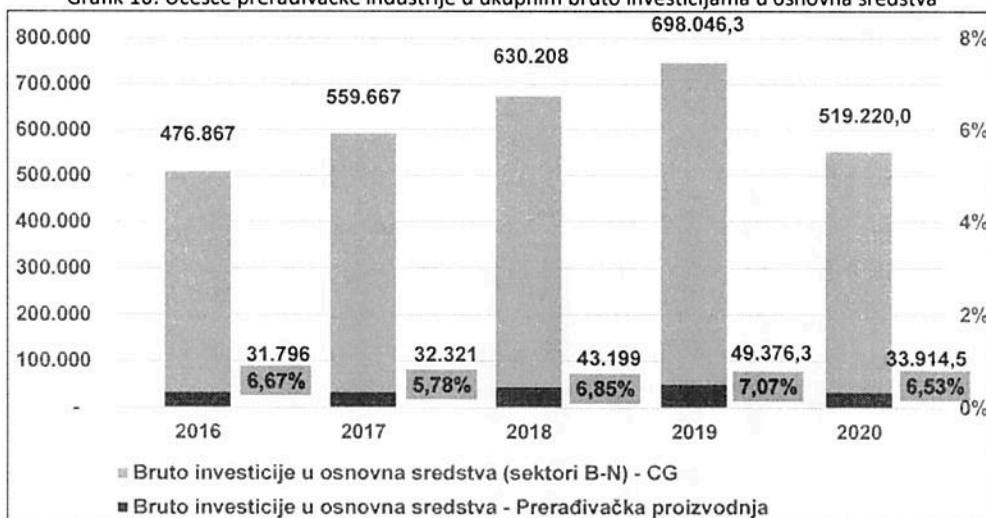
Grafik 9: Bruto zarade u prerađivačkoj industriji

Izvor: MONSTAT

Kada se posmatra struktura investicija u osnovna sredstva, izuzimajući 2011. godinu kada je evidentiran veoma nizak nivo investicija, u posmatranom periodu se bilježi kontinuitet investicionih ulaganja, sa izraženim trendom rasta u periodu 2018-2019, koji je u 2020. godini prekinut i opet u padu, uzrokovan negativnim uticajem COVID krize.

Grafik 10: Učešće prerađivačke industrije u ukupnim bruto investicijama u osnovna sredstva

Izvor: MONSTAT

Nivo investicija u sektoru prerađivačke industrije je relativno nizak, i kreće se u rasponu 32-40 mil. EUR na godišnjem nivou, što ne može doprinijeti neophodnoj industrijskoj modernizaciji kao važnom preduslovu za unapređenje konkurentnosti crnogorske industrije i efektivirati povećanjem učešća prerađivačke industrije u ukupnoj strukturi.

Kada je u pitanju izvoz, u strukturi industrijskog izvoza u periodu 2016-2020, evidentno je dominantno učešće sektora prerađivačke industrije u ukupnom izvozu koje je u 2019. i 2020. godini iznosilo 68,9% odnosno 68,6%.

U 2020. godini proizvodnja tekstila (127%), ostala prerađivačka djelatnost (219%), proizvodnja namještaja (69%) i proizvodnja odjevnih predmeta (26%) zabilježile su najveći izvozni rast.

Proizvodnja duvanskih proizvoda, proizvodnja tekstila, odjevnih predmeta, kompjutera, elektronskih i optičkih proizvoda bilježe konstantan rast od 2017. godine do 2020. godine, dok proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda bilježi rast u toku cijelog posmatranog perioda.

Proizvodnja koksa i derivata nafte (79%), proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina i uređaja (43%) i proizvodnja ostalih prevoznih sredstava (42%) bilježe najveću stopu pada u 2020. godini u odnosu na 2019. godinu.

Gotovo konstantan pad izvoza u navedenom periodu bilježi se u proizvodnji hemikalija i hemijskih proizvoda, proizvodnji električne opreme i proizvodnji ostalih prevoznih sredstava.

Tabela 3: Struktura izvoza prema CPA klasifikaciji, za period 2016-2020. godine

CPA klasifikacija / IZVOZ	2016	2017	2017	2018		2019		2020	
				2017	2018	2018	2019	2019	2020
Naziv				2017	2018	2018	2019	2019	2020
B: Vađenje ruda i kamena:	30851119	84%	56681242	-38%	35130198	11%	38853935	0%	38938755
C: Prerađivačka industrija:	230325523	13%	260504782	8%	280270743	1%	282516005	-13%	246966172
10. Proizvodnja prehrambenih proizvoda	28165435	0%	28160056	-12%	24700031	6%	26290168	5%	27482701
11. Proizvodnja pića	20314171	-3%	19701300	0%	19794171	-2%	19469187	-22%	15128435
12. Proizvodnja duvanskih proizvoda	1734131	-60%	687690	152%	1734620	109%	3626750	4%	3759669
13. Proizvodnja tekstila	279197	-38%	171915	75%	300528	20%	359939	127%	817713
14. Proizvodnja odjevnih predmeta	1016535	-15%	863987	60%	1381640	17%	1620257	26%	2048395
15. Proizvodnja kože i predmeta od kože	885611	-30%	619183	6%	654574	-9%	592546	14%	673762
16. Prerada drveta i proizvodi od drveta, plute, slame i pruca osim namještaja	20685364	20%	24755625	-10%	22382589	15%	25761423	-14%	22213523
17. Proizvodnja papira i proizvoda od papira	3036162	-19%	2457067	-25%	1837306	2%	1876833	-17%	1557262
18. Štampanje i umnožavanje audio i video zapisa	0		0		880	-100%	0		2712
19. Proizvodnja koksa i derivata nafte	12656207	42%	18006752	45%	26171335	2%	26694582	-79%	5564669
20. Proizvodnja hemikalija i hemijskih proizvoda	6889456	-25%	5165668	48%	7638805	-30%	5361721	-7%	4999257
21. Proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i preparata	9924871	18%	11730580	81%	21269874	7%	22675485	6%	24072195
22. Proizvodnja proizvoda od gume i plastike	2255379	30%	2921400	-9%	2668032	27%	3384032	7%	3607137
23. Proizvodnja proizvoda od ostalih nemetalnih minerala	2281499	94%	4432292	-11%	3927682	4%	4078076	-38%	2516132
24. Proizvodnja osnovnih metala	77291204	16%	89735479	3%	92857828	-12%	81670710	-15%	69060972
25. Proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina i uređaja	5597657	48%	8257758	0%	8247412	46%	12076701	-43%	6920467
26. Proizvodnja kompjutera, elektronskih i optičkih proizvoda	2706901	-14%	2341250	119%	5128945	1%	5162014	26%	6481768
27. Proizvodnja električne opreme	3830138	-25%	2857457	29%	3680491	-13%	3208778	-10%	2890392
28. Proizvodnja mašina i opreme na drugom mjestu nepomenute	14631852	-1%	14558035	-1%	14453335	16%	16785007	-2%	16379184
29. Proizvodnja motornih vozila, prikolica i poluprikolica	7713219	-41%	4543823	112%	9637289	33%	12770261	-9%	11679725
30. Proizvodnja ostalih prevoznih sredstava	1914275	756%	16381432	-75%	4054752	-21%	3212909	-42%	1877176
31. Proizvodnja namještaja	847053	3%	874841	-14%	750183	23%	921715	69%	1561431
32. Ostale prerađivačke djelatnosti	5669205	-77%	1281192	446%	6998440	-30%	4916912	219%	15671493
33. Popravka i montaža mašina i opreme					0		0		0
D: Snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i toplom vodom:	36931157	-37%	23274818	121%	51398733	14%	58440842	-15%	49732274
E: Snabdijevanje vodom, upravljanje otpadnim vodama, kontrolisanje procesa uklanjanja otpada i slične aktivnosti:							30408775	-20%	24208758
Ukupno: B+C+D(+E)	298107799	14%	340460842	8%	366799674	12%	410219557	-12%	359836958

Izvor: Monstat

Dakle, u pogledu izvoza, pored tradicionalno najvažnijih izvoznih proizvoda - metalnih proizvoda, značajno mjesto zauzimaju poljoprivredni i prehrambeni proizvodi, sirovine i prerađeno drvo i dr. Ipak, i dalje priličan nedostatak crnogorske industrije predstavlja odsustvo diversifikacije, u smislu broja i vrste proizvoda koji se izvoze, kao i broja zemalja u koje se izvozi.

IV Strateški okvir - veza sa strateškim dokumentima

Razumijevanje aktuelnog razvojnog koncepta, odnosno dostignutog nivoa implementacije relevantnih politika i utvrđenih prioriteta za naredni period, predstavlja jedan od preduslova za uspostavljanje okvira za dobro funkcionisanje politike industrijskog razvoja. U tom smislu, u krovna strateška dokumenta u Crnoj Gori, kreirana u prethodnih 5 godina a koja predstavljaju okvir za razvoj industrije ubrajamo:

- **Industrijska politika 2019-2023. godine** - osnovni cilj je da kroz dalje unapređenje poslovnog okruženja, podržavajući preduzeća i preduzetništvo, stimulišući primjenu savremenih tehnologija u cilju otvaranja novih i kvalitetnijih radnih mjesta, stvoriti uslove za održivu revitalizaciju i modernizaciju industrije, zasnovanu na znanju, razvoju digitalne ekonomije i inovacijama i omogućiti veću integraciju na međunarodnom tržištu. Navedeno podrazumijeva ispunjenja 4 definisana strateška cilja: (1) unapređenje infrastrukture i poslovnog ambijenta za efikasniji industrijski razvoj; (2) unapređenje investicija i finansija za modernizaciju industrije; (3) podsticanje inovacija, transfera tehnologije i razvoja preduzetništva; (4) unapređenje pristupa tržištu
- **Strategija pametne specijalizacije Crne Gore 2019-2024. godine** sa Operativnim programom za implementaciju i Akcionim planom 2021-2022 koja je utvrdila 5 strateških ciljeva: (1) poboljšanje izvrsnosti i relevantnosti naučnoistraživačkih aktivnosti; (2) jačanje ljudskih resursa u oblasti istraživanja i inovacija; (3) poboljšanje saradnje u okviru sistema inovacija; (4) podrška inovativnim aktivnostima u privrednom sektoru i (5) poboljšanje okvirnih uslova za inovativni ekosistem. Razvoj i rast prerađivačke industrije predviđen je Akcionim planom kroz konkretne mjere koje se odnose i na uvođenje inovacija, sinergiju svih socio-ekonomskih faktora i usmjerenje ka „zelenoj“ i „pametnoj“ ekonomiji.
- **Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine** - prepoznaje prerađivačku industriju kao oblast koja i dalje predstavlja po obimu najznačajniji i najveći sektor industrije u Crnoj Gori, koji je kao takav veoma značajan za zaposlenost, BDP i izvoz ukupne ekonomije, kao i da će efikasnost i konkurentnost prerađivačke industrije u narednom periodu zavistiti od kontinuirane primjene inovacija u proizvodnim procesima i procesima upravljanja.

Pored navedenih, preduslovi za prepoznavanje razvojnih potencijala i oblasti strukturnih reformi identifikovani su u relevantnim politikama koje čine strateški okvir na nacionalnom nivou poput Programa ekonomskih reformi 2021-2023, Pravaca razvoja Crne Gore 2018-2021.g., Strategije razvoja mikro, malih i srednjih preduzeća 2018-2022.g. i drugih tematskih programskih i strateških dokumenata.

Važno je ukazati i na usklađenost Smjernica za revitalizaciju i razvoj prerađivačke industrije sa postojećim sektorskim strategijama koje direktno doprinose ostvarivanju strateških i operativnih ciljeva definisanih prije svega Industrijskom politikom Crne Gore 2019-2023 i Strategijom pametne specijalizacije 2019-2024 i pratećim akcionim planovima za implementaciju, kako to slijedi u nastavku:

Akcioni plan za implementaciju Industrijske politike za period 2021-2022.g.

Strateški cilj 2. Unapređenje investicija i finansija za modernizaciju industrije	
Operativni cilj 2.3. Podsticanje investicija u modernizaciju prerađivačke industrije - Ključna pitanja u oblasti podsticanja investicija u modernizaciju prerađivačke industrije usmjerena su na unapređenje ambijenta za privlačenje investicija u sektor Prerađivačka industrija i tehnološku modernizaciju kroz stimulativne mjere i realizaciju investicionih ulaganja za novo zapošljavanje	
Aktivnosti koje će direktno uticati na postizanje OC:	
2.3.1.	Povećanje kapaciteta u sektoru prerađivačke industrije kroz investiciona ulaganja u okviru vodećih firmi iz domena metalne industrije
2.3.2.	Podsticati ulaganja u više faze prerade i marketinga prehrambenih proizvoda kroz dodjelu grantova (IPARD II program)
2.3.3.	Implementacija programskih aktivnosti za podsticanje direktnih investicija

2.3.4.	Implementacija programskih aktivnosti za modernizaciju proizvodnih procesa
--------	--

Operativni program za implementaciju Strategije pametne specijalizacije 2021-2024. godine, sa Akcionim planom 2021-2022.g.

Strateški cilj 4: Podrška inovativnim aktivnostima u privrednom sektoru	
Operativni cilj 4.5. Snažnije povezivanje industrijskog razvoja sa S3 - Revitalizacija i razvoj modernizovane industrije kroz ulaganja u inovacije i upotrebu savremenih tehnologija i proizvodnih kapaciteta, uz razvoj vještina i uvođenje principa zelene ekonomije i zaštite životne sredine treba da omoguće transformaciju i buduće uključivanje Crne Gore u inicijative industrijske tranzicije.	
Aktivnosti koje će direktno uticati na postizanje OC:	
4.5.1 Podrška modernizaciji proizvodnih procesa	Programska linija za modernizaciju prerađivačkih kapaciteta ima za cilj jačanje konkurentnosti privrednih subjekata, njihove produktivnosti i profitabilnosti
4.5.2 Podrška cirkularnoj ekonomiji	Cilj je podrška zelenom biznisu, kroz sufinansiranje troškova namijenjenih za implementaciju sistema za prečišćavanje otpadnih voda uz primjenu savremenih bioloških procesa.
4.5.3 Podrška industrijskoj preradi više faze i plasmana na tržište	Aktivnost podržava razvoj fizičkog kapitala, povećava sposobnost poljoprivredno-prehrambenog sektora da se izbori sa pritiskom konkurencije i tržišnim snagama, kao i da pruži podršku sektoru u postepenom usklađivanju sa EU standardima.

V Izazovi i prioriteti za revitalizaciju i razvoj prerađivačke industrije

Do početka 90-tih crnogorsku privredu karakterisali su značajni kapaciteti za preradu sirovina (drvnih, metalnih, kožnih, tekstilnih). Nakon toga, nastupio je period međunarodne izolacija u kojoj nije bilo moguće pratiti tehnološki razvoj, kao što nije bilo moguće ni očuvati tržišta. Naglo otvaranje granica i liberalizacija koja je primarno jačala trgovinu, predstavljala je nepovoljno okruženje koje je kreiralo sve uslove za strateško urušavanje proizvodnje u Crnoj Gori. Nakon toga, sektor industrije suočio se sa zastarjelom postojećom tehnologijom i vlasničko-upravljačkim restrukturiranjem, koje je bilo praćeno smanjenim obimom proizvodnje, asortimana proizvoda i iskorišćenosti kapaciteta. Svi ti faktori usloveli su ozbiljno slabljenje prerađivačkog sektora i njegov uticaj na ekonomski i ukupni razvoj Crne Gore. Vrijeme je pokazalo da su samo malobrojna preduzeća uspjela da se nose sa inostranom konkurencijom. Takav, ekonomski gledano, negativan trend prisutan je i danas, s obzirom da je supstitucija uvoza izvozom na veoma niskom nivou od 17%.

Otpočinjanje procesa privatizacije, koji je imao za cilj bolje upravljanje preduzećima, povećanje efikasnosti i konkurentnosti privrede, smanjenje nezaposlenosti i, u krajnjem, poboljšanje životnog standarda građana Crne Gore, za rezultat ima danas potpuno drugačiju realnost od prvobitno postavljene. Većina privatizovanih preduzeća danas ne radi, neki su bili ili su još u postupku stečaja. Fabrike i pogoni su propali, radnici su ostali bez posla ili primaju neuporedivo niže zarade u odnosu na raniji period, a u velikom broju slučajeva porezi i doprinosi za njihov rad nisu uplaćivani godinama unazad.

Današnje stanje, u mnogome, je teže ako se ima u vidu da su nekada, u oblasti metaloprerađivačke i mašinske industrije poslovali: "Imako" Bijelo Polje koji je proizvodio auto djelove i traktore, "Radoje Dakić" Podgorica koji je proizvodio građevinske mašine; Livnica, Radvent i Tehnostil – društva koja su nekad bila u sastavu Željezare, u okviru koje se proizvodilo dvije stotine vrsta čelika. Takođe, poslovala je i Elektroindustrija Obod sa Cetinja, čija je osnovna djelatnost proizvodnja uređaja za domaćinstvo iz oblasti rashladne tehnike i tehnike pranja, u drugoj polovini devedesetih godina je zbog velikih problema u poslovanju potpuno obustavila proizvodnju. „Metalprerada“ – Plav (Obod AD - Cetinje) - činila je sastavni dio Obod AD Cetinje, a bavila se proizvodnjom žičanih korpi i rešetki za hladnjake i zamrzivače. „Kondenzatori“ – Berane (Obod AD – Cetinje) bila je u sastavu Obod AD i bavila se proizvodnjom izmjenjivača toplote

(kondenzatora) koji se ugrađuju u rashladne sisteme hladnjaka i zamrzivača. Od aprila 2012. godine „Elektroindustrija Obod AD“ je u stečaju. „Prva Petoljetka“ Bijelo Polje bavila se namjenskom proizvodnjom i obradom metalnih dijelova za potrebe vojske. „Fabrika aluminijskih kablova“ Kolašin je bilo preduzeće koje je u jednom periodu zapošljavalo oko 250 radnika, međutim fabrika ne radi od 2010. godine.

Ujedno, zbog novonastalih okolnosti u Kombinat aluminijuma Podgorica i Željezara AD Nikšić, kao ključnim industrijskim subjektima u oblasti proizvodnje aluminijuma i čelika, očekuje se definisanje održivog rješenja načina poslovanja i nastavak proizvodnje.

Kada su u pitanju oblasti Proizvodnja tekstila i tekstilnih proizvoda, Proizvodnja kože i predmeta od kože, kao i Proizvodnja proizvoda od gume i plastike koji su u zadnjih deset godina skoro potpuno nestali iz prerađivačke industrije Crne Gore, mora se naglasiti da su i u ovim oblastima nekada poslovala velika preduzeća: Vunarski kombinat AD „Vunko“ Bijelo Polje koji je, pored „Titexa“- Podgorica, bio najznačajniji proizvođač tekstila u Crnoj Gori. Proizvodni program kombinata se sastojao od proizvodnje prediva i tkanina na bazi vune i konfekcioniranje proizvoda i bio je jedan od vodećih proizvođača u primarnoj proizvodnji tekstilne industrije na prostoru bivše Jugoslavije. "Koni Konfekcija" AD Nikšić bila je jedan od najvažnijih privrednih subjekata u Nikšiću iz oblasti prerađivačke industrije. „Nova Beranka“ DOO – Berane (fabrika papira i celuloze) osnovana je šezdesetih godina prošlog vijeka, a bila je jedina fabrika papira u bivšoj državi i širem regionu. Zapošljavala je 2.000 radnika. Dodatno, osnovna djelatnost AD „Dekor“ Rožaje bila je proizvodnja dekor papira (dekorativni papir za industriju oplemenjivanja ploča od drveta za namještaj) i papirne galanterije (dekorativni papir za dizajniranje platna tekstila, školske sveske, blokovi, i dr.). Osnovna djelatnost AD "GUMIG" – Berane (proizvodnja auto guma) bila je protektiranje spoljnih auto guma. "POLIMKA" Berane (oblast proizvodnje kože i obuće) bila je fabrika za preradu i proizvodnju kože koja je prestala sa radom 2002. godine. Privredno društvo IMO „Košuta“- Cetinje osnovano je krajem 1958. godine pod nazivom „ORO“ radi proizvodnje muške i ženske obuće. Pored proizvodnje obuće ovo preduzeće se bavilo i proizvodnjom gumeno-tehničke robe tj. raznih gumeno-tehničkih dijelova, a zbog blizine EI „Oboda“ i gumenim dijelovima za aparate za domaćinstvo (hladnjaci, zamrzivači, veš mašine i sl.), kao i gumenih đonova za obuću i drugih manjih dijelova.

Danas, poslije analize dostupnih podataka na nivou prerađivačke industrije i ukupne industrijske proizvodnje, odnosno njihovom učešću u BDP-u Crne Gore, može se jasno zaključiti da su u prethodne dvije decenije neki drugi sektori preuzeli značajnije učešće u ukupnoj industrijskoj proizvodnji.

Kao posledica postojanja nekadašnjih velikih preduzeća, crnogorska privreda prevashodno je bila orjentisana na tradicionalne industrijske sektore kakav je npr. metalo-prerađivačka industrija koji danas nestankom velikih preduzeća i pod uticajem različitih faktora karakteriše sve manji značaj. Naime, prestanak dominacije velikih lanaca vrijednosti posebno u metalnom sektoru ukazalo je na ranjivost industrijskog sektora, što je rezultiralo rastom učešća sektora usluga na račun industrije i poljoprivrede.

Kako bi se prevazišlo sadašnje stanje, razvoj sektora prerađivačke industrije Crne Gore u narednom periodu treba, prevashodno, da se bavi diversifikacijom i tehnološkom modernizacijom postojeće industrije ali i podsticanjem razvoja novih sektora sa potencijalom rasta. Dakle, postojeće stanje crnogorske industrije ukazuje da je u upotrebi energetska intenzivna i često zastarjela tehnologija i oprema, koja za posledicu ima nisku stopu produktivnosti u industriji, veliko učešće proizvoda nižih faza prerade i velika uvozna zavisnost. Takođe, nedovoljna povezanost sektora industrije sa naučnoistraživačkim institucijama i ostalim sektorima u privredi vodi ka niskom stepenu komercijalizacije ideja i zastupljenosti inovacija, kao i nepostojanju novih programa i proizvoda. Shodno tome, kao što je ukazano kroz postojeća strateška dokumenta koja definišu sektor industrije, neophodno je efikasnije korišćenje raspoloživih resursa, podizanje konkurentnosti preduzeća, i to upravo kroz investicije usmjerene na uvođenje novih tehnologija, inovacija, povećanje kapaciteta i zadovoljavanje standarda i sertifikata u proizvodnom procesu.

Dakle, šanse za modernizaciju industrije se ogledaju prvenstveno u revitalizaciji oblasti prerađivačke industrije kroz razvijanje proizvoda i usluga sa većom dodatnom vrijednošću, uvođenje novih tehnologija i inovacija, saradnju privatnog sektora i naučnoistraživačkih institucija, poboljšanju saradnje između sektora, ali i postepena transformacija preduzeća ka resursno efikasnijoj proizvodnji.

Imajući u vidu definisane izazove i utvrđene prioritete razvoja prerađivačke industrije, u narednom periodu neophodno je preduzeti mjere koje su detaljno predstavljene u nastavku.

VI Pravci i smjernice za revitalizaciju i razvoj prerađivačke industrije

1. Investicije u tehnološku modernizaciju, zamjenu i proširenje proizvodnih kapaciteta u okviru (prerađivačke) industrije

Povećanje investicija u osnovna sredstva i nove tehnologije od ključnog je značaja za pokretanje strukturnih promjena, rast produktivnosti i konkurentnosti sektora prerađivačke industrije. Pored toga što su faktor rasta proizvodnje one utiču na primjenu znanja tehnoloških inovacija i efikasnu upotrebu ostalih resursa, čime se mijenja postojeća struktura i nastaje nova struktura prerađivačke industrije. Ekonomski značaj investicija u osnovna sredstva prerađivačke industrije proizilazi iz njihove uloge faktora održivog rasta proizvodnje i zaposlenosti zbog čega su one važan instrument i sredstvo sprovođenja industrijske politike.

Osim intenziteta investicija važan faktor je i ekonomska efikasnost investicija koja se mijenja tokom vremena i na koju utiče veliki broj faktora. Ona zavisi prije svega od ekonomske i tehničke strukture investicija a može se iskazati bruto marginalnim kapitalnim koeficijentom³.

Uvažavajući sadašnje stanje i dinamiku promjena na tržištu, posebno u sektoru prerađivačke industrije, utvrđeno je da uz postojeću strukturu i vrstu opreme u preduzećima, nije moguće obezbijediti dugoročan rast proizvodnje. Samim tim, investicije u opremu, koje će za rezultat imati povećanje obima proizvodnje, smanjenje proizvodnih troškova, povećanje kvaliteta proizvoda i otvaranje novih radnih mjesta, predstavljaju jedan od glavnih koraka na putu razvoja preduzeća i modernizacije privrede.

Programskom linijom za modernizaciju proizvodnih procesa, koja se sprovodi u okviru Programa za unapređenje konkurentnosti privrede za 2021. godinu, Ministarstvo ekonomskog razvoja se opredijelilo da za mikro, mala i srednja preduzeća obezbijedi bespovratnu podršku u vidu pokriva dijela troškova kreditnih sredstava za nabavku opreme. Realizuje se u saradnji sa Investiciono-razvojnim fondom (IRFCG) i svim poslovnim bankama u Crnoj Gori, kroz bespovratnu podršku za pokriće dijela opravdanih troškova u iznosu do 35% vrijednosti nabavke opreme (neto fakturisane vrijednosti bez poreza na dodatu vrijednost i zavisnih troškova). Privredni subjekat je u obavezi da preostalih 65% vrijednosti opreme obezbijedi iz kredita IRFCG/poslovnih banaka ili u kombinaciji sa učešćem sopstvenih sredstava. Iznos sredstava bespovratne podrške, u visini do 35% od neto fakturisane vrijednosti opreme bez PDV, kreće se u intervalu od 7.000 EUR do 70.000 EUR, pri čemu se vrijednost opreme kreće u rasponu od 20.000 EUR do 200.000 EUR, neto fakturisane vrijednosti. Ova vrsta podrške planirana je i u narednom periodu.

Pored podsticajnih sredstava javnog sektora, značajan izvor za finansiranje ove aktivnosti biće i raspoloživa podrška Evropske unije kroz dodjelu grantova iz IPA sredstava, specifičnih EU programa i drugih donatorskih programa koji za opšti cilj imaju povećanje konkurentnosti crnogorskih preduzeća. U tom kontekstu planiranim grantovima kroz IPA III⁴ biće poboljšan pristup finansijama za modernizaciju, zamjenu i proširenje kapaciteta prerađivačke industrije kroz dostupnost finansiranja za mala i srednja preduzeća. Ovaj grant će podržati prerađivače u otklanjanju uskih grla u proizvodnom procesu, uvođenju novih faza prerade, uvođenju novih proizvoda, zamjeni zastarjele tehnologije, ispunjavanju standarda, efikasnom i održivom korišćenju resursa, sa posebnim naglaskom na energetske efikasnost industrije i prelazak na niskougljeničnu ekonomiju kao i primenu digitalizacije.

Imajući u vidu da je kroz IPA II projekat „Unaprijeđenje poslovnog okruženja i konkurentnosti privatnog sektora Crne Gore“ urađena dijagnoza stanja energetske efikasnosti u odabranim industrijskim preduzećima u maju 2020. godine i dodijeljeni pilot grantovi, kao nastavak se planira dodijela grantova u narednom periodu iz IPA III. Takođe u cilju zaštite

³ Marginalnim kapitalnim koeficijentom se pokazuje koliko je jedinica investicija potrebno da bi se ostvario prirast proizvodnje za jednu jedinicu.

⁴ Ukoliko sve bude išlo po planu, predviđeno je da se za ovu svrhu iz sredstava IPA III izdvoji 8 mil. EUR.

životne sredine i podsticanja zelene ekonomije planira se unapređenje prerađivačkih kapaciteta za proizvodnju biorazgradivih materijala za pakovanje tj. podrška proizvodnji ekološki prihvatljivih materijala za pakovanje uključujući papirnu, plastičnu, drvnu, hemijsku ili druge srodne industrije.

Uloga i značaj stranih direktnih ulaganja je takođe velika i mora joj se pokloniti dužna pažnja. Privlačenje stranih direktnih investicija (SDI) predstavlja osnovni uslov za povećanje proizvodnje i izvoza te se stoga mora nastaviti sa stvaranjem investicione klime koja pogoduje privlačenju stranih ulagača. Imajući u vidu nizak nivo domaće štednje iz koje bi se samostalno finansirao razvoj kao i nedostatak upravljačkog znanja i novih tehnologija, SDI predstavljaju novu šansu za razvoj privrede. Takođe novi standardi poslovanja koje strane kompanije nameću saradnicima u poslovanju, predstavljaju način na koji nova znanja dolaze i do domaćih preduzeća. Ulaganja u nova proizvodna preduzeća podrazumijeva i otvaranje novih radnih mjesta, što je jedan od prioriteta Vlade Crne Gore.

2. Valorizacija i stavljanje u funkciju neiskorišćenih kapaciteta u vlasništvu države/lokalnih samouprava

Pored modela direktnih (green field) investicija, razvojnu politiku i pravce razvoja potrebno je usmjeriti i na bolje korišćenje i tržišnu valorizaciju neaktiviranih potencijala i raspoloživih prostornih kapaciteta, naročito u segmentu prerađivačke industrije, putem brown field investicija na kupljenom zemljištu sa pratećom infrastrukturom (npr. napuštena vojna postrojenja, kasarne, prazne neupotrebljive hale, skladišta) koje investitor ulaganjem može da stavi u funkciju.

Tokom tridesetih godina prošlog vijeka, u Crnoj Gori je izgrađen niz velikih državnih preduzeća koja su vrlo uspješno poslovala u sektoru industrije. Početkom devedesetih, nakon globalnih promjena, ekonomske krize i neuspješnih privatizacija, nekada jaka crnogorska privreda je postepeno propadala, došlo je do zatvaranja fabrika, pri čemu je Crna Gora ostala bez vlastitih, prepoznatljivih brendova, a na hiljade radnika bez svojih radnih mjesta. Imajući u vidu da se u vlasništvu države i lokalnih samouprava nalazi imovina i nepokretnosti starih fabrika (npr. prazne hale i skladišta preduzeća „Elektroindustrija OBOD“ Cetinje, „Nova Beranka“ Berane, „Gumig“ Berane, „Gornji Ibar“ Rožaje, „19 decembar“ Podgorica, „Solana Bajo Sekulic“ Ulcinj⁵) sa pratećom infrastrukturom, u cilju privođenja namjeni zapuštenih starih postrojenja, neophodno je razmotriti mogućnost da se navedeno stavi na raspolaganje (bez naknade) investitorima na period do pet do deset godina, uz obavezu da se prostorni kapaciteti stave u funkciju proizvodnje - prerađivačke industrije. Nakon isteka tog perioda dalje bi se razmotrila mogućnost produženja perioda korišćenja ovog prostora (do 20 godina) pod uslovom da se na istom nastavi obavljanje započetih proizvodnih aktivnosti.

Dakle, mjera bi podrazumijevala stavljanje na korišćenje, u zakup i na upravljanje državne imovine/zemljišta (prazne neupotrebljive hale i skladišta) sa komunalnom i saobraćajnom infrastrukturom. Benefit ove mjere, prije svega, ogledao bi se u valorizaciji napuštenih hala, skladišta i pogonskih zgrada koji su prazni već decenijama, bez namjene korišćenja uz prisutno narušavanje prostora i okoline. Procjena je da bi uz manja finansijska sredstva koja bi potencijalni investitori iskoristili za prenamjenu i revitalizaciju ili za gradnju novih postrojenja na tom prostoru dobili nove moderne i privlačne fabrike, koje će poslovati uz poštovanje najviših ekoloških standarda.

Kao bitan preduslov za realizaciju podrazumijeva se u prvom redu - popis objekata, prostora koji su u vlasništvu države/lokalne samouprave sa pratećom procjenom vrijednosti a koji bi mogli biti ponuđeni za stavljanje u funkciju proizvodnih kapaciteta bilo da se radi o rekonstrukciji ili proširenju postojećih starih industrijskih objekata ili izgradnji novih. Dodata vrijednost se ogleda u jačanju regionalnog razvoja u skladu sa postojećom strukturom i regionalnim komparativnim prednostima odabranih lokaliteta koje bi mogle doprinijeti povezivanju prerađivačke industrije sa turističkim i smještajnim kapacitetima, kao i realizaciji projekata na teritoriji opština, čiji je stepen razvijenosti ispod

⁵ Iako Investiciono razvojni fond, putem Programa podrške green field i brown field i ostalim investicijama, nudi finansijsku podršku u vidu kredita koji su namijenjeni za ulaganja u osnovna sredstva - materijalna imovina (građevinski objekti, opremanje objekata...) i obrtna sredstva; isti ne posjeduju bazu podataka koje daje na raspolaganje u svrhu realizacije brown field investicija. Takođe, kontaktirana je i Uprava za katastar i državnu imovinu koja nas je informisala da ne raspolaže ovom vrstom podataka.

100% prosječne vrijednosti indeksa razvijenosti. Na liniji navedenog, potrebno je da se u saradnji sa svim lokalnim samoupravama pripreme precizni podaci o svim lokacijama koje bi se mogle privesti namjeni sa potrebnim informacijama o vlasništvu, opremljenosti i predloženoj namjeni.

Infrastrukturno opremanje i izdavanje ovih lokacija će imati uticaj na sami lokalitet koji će biti uređen i priveden namjeni, na lokalnu zajednicu, novu vrijednost koja će se proizvoditi, zaposlenost lokalnog stanovništva i dugoročno na budžet lokalnih samouprava i države. Dodatno, u fokusu je realizacija onih razvojnih projekata koji obezbjeđuju uvođenje novih tehnologija, adekvatnu zaštitu životne sredine, a ujedno i obezbjeđuju supstituciju uvoza industrijskih proizvoda i stvaranje nove dodate vrijednosti u odnosu na raspoložive resurse koji se koriste u dijelu polufinalnih i finalnih proizvoda u oblastima prerađivačke industrije, kao i proizvodnu/procesnu diversifikaciju radi održivog ekonomskog razvoja industrije.

3. Kreiranje uslova na tenderima koji su prilagođeni potencijalnoj ponudi domaćih prerađivača

Sve nabavke, a prije svega javne nabavke, predstavljaju važnu komponentu svake savremene ekonomije, a njihov značaj za društveni i ekonomski razvoj odražava se u činjenici da vrijednost tih nabavki čine značajan udio u bruto društvenom proizvodu svake zemlje. Pristupačniji uslovi umnogome bi podstakli domaće proizvođače da konkurišu na tenderima. Time bi se povećala njihova produktivnost odnosno proizvodnja, a samim tim i učešće u javnim nabavkama i na kraju to bi se reflektovalo na rast BDP-a. Nabavke i javne nabavke imaju značajno učešće i u BDP Crne Gore, pri čemu učešće nabavki u 2020. godini iznosi 15,32% BDP-a, a učešće javnih nabavki je 13,06% BDP-a.

Imajući u vidu da je Zakonom o javnim nabavkama obezbijeđen jednak tretman domaćih i stranih preduzeća, odnosno da je stranim preduzećima omogućeno učešće na javnim nadmetanjima pod istim uslovima kao i domaćim, bilo bi realno da nema žalbi domaćih preduzeća na implementaciju Zakona o javnim nabavkama. Međutim, vrlo često se prilikom objave tendera svi traženi artikli stavljaju u jednu partiju/lot po unaprijed utvrđenom dogovoru oko tehničkih karakteristika potrebnih proizvoda (npr. tkanine) sa nekom većom firmom, čime se automatski diskvalifikuju manje, domaće firme koje proizvode samo neke od artikala iz zadate partije/lota. Pri tom, kako navode domaći prerađivači, Zakonom je propisano da se mora obrazložiti razlog objavljivanja u jednu partiju, što se uglavnom ne čini. Takođe, u praksi se ne objavljuju pojašnjenja tenderske dokumentacije, što je zakonska obaveza naručilaca u svakoj tenderskoj proceduri.

U cilju zaštite domaće proizvodnje, budući da se radi o raspolaganju javnim finansijama odnosno novcu koji dolazi od poreskih obveznika, neophodno je pokrenuti dijalog sa institucijama/privrednim društvima u državnom vlasništvu koji imaju potrebe za pribavljanjem različitih vrsta proizvoda, od malih do izuzetno velikih vrijednosti, sa ciljem obezbjeđivanja pomoći malim proizvođačima koji mogu da ponude svoje proizvode u svrhu sigurnog plasmana, što bi im na duge staze donijelo sigurnost poslovanja. Mjera bi podrazumijevala razdvajanje predmetnih artikala po partijama kako bi i mala preduzeća koja mogu da se prijave za pojedine artikle mogla da konkurišu. Takođe, važno je da se donesu posebni pravilnici/uputstva za svaki artikal, koji bi se poštovali i time izbjeglo potencijalno prilagođavanje uslova od tendera do tendera. Kao primjer koji bi mogao poslužiti u ovom pogledu, bila bi uporedna iskustva razvijenih država gdje je u nekim od njih propisano da se uniforme za potrebe vojske mogu proizvesti isključivo u tim državama (primjer SAD).

Dodatno, na bazi iskustva domaćih firmi koje posluju u oblasti tekstilne industrije i proizvode putem tendera plasiraju na prostoru Evrope, na domaćem tržištu zbog propisanih uslova na tenderima ne mogu doći u kategoriju ponuđača za uniformisanje zaposlenih u državnim preduzećima/institucijama/ustanovama Crne Gore. U tom smislu je veoma važno razmotriti mogućnost uvođenja dodatnih preduslova u korist domaćih proizvođača naročito kada je riječ o javnim nabavkama za državna preduzeća i/ili organe, tako da oprema za crnogorskog vojnika, policajca, vatrogasca, lugara, poštara, koja je predmet javne nabavke treba da uvaži prednost ukoliko je proizvedena u Crnoj Gori. Prilikom kreiranja uslova za nabavku potrebno je sagledati konkretne primjedbe i iskustva onih preduzeća koja nisu mogla da ispoštuju važeće uslove za dobijanje tendera. U odnosu na takve pokazatelje neophodno je identifikovati sve nedostatke ovog procesa i potencijalno otkloniti barijere a samim tim i kreirati dobar ambijent za konkurisanje manjih preduzeća. Na ovaj

način se otvara prostor za sva preduzeća koja su do sada bila diskriminisana, a kao pozitivan očekivani efekat eventualno dobijenih poslova značio bi progres za ekonomiju Crne Gore. Sa druge strane, domaći proizvođači bi postigli mnogo veću produktivnost i konkurentnost te bi kao takvi generisali veće prihode i jačali svoju poziciju.

Konkretni ekonomski efekti ove mjere bi mogli biti vidljivi u kratkom roku, a dodatno je namjera da se na svim nivoima podigne svijest koliko je važno pomoći domaće proizvođače, posebno u situaciji kada se privreda suočava sa posljedicama pandemije koje su dovele do usporavanja ekonomske aktivnosti.

4. Inovacije u cilju unapređenja konkurentnosti domaćih proizvoda

Kao jedan od ključnih sektora za konkurentnost crnogorske ekonomije, industriju danas karakterišu strukturne slabosti koje prevashodno prati nedovoljna diversifikacija proizvoda i proizvodi sa niskom dodatnom vrijednošću. Dodatni faktori koji doprinose postojećem stanju niskog stepena prerade su nedovoljan nivo investicija za modernizaciju, niska produktivnost, nizak stepen inovativnih aktivnosti od strane privrede kao i slaba povezanost industrijske, obrazovne i politike u oblasti istraživanja i razvoja.

Da bi se unaprijedilo postojeće stanje, potrebno je uspostaviti adekvatnu vezu na relaciji nauka i privreda u pogledu primjene i komercijalizacije inovacija kao i rješavanja privrednih izazova za koje se traži inovativno rješenje. Navedeno bi u značajnoj mjeri doprinijelo pokretanju privrednog rasta i razvoja, imajući u vidu da je uvođenje novih ili poboljšanje postojećih proizvoda, procesa i poslovanja, pretpostavka opstanka na domaćem i međunarodnom tržištu.

U tom cilju, realizacija aktivnosti koje su planirane u okviru strateškog i institucionalnog okvira koji definiše oblast pametne specijalizacije i inovacija, u velikoj mjeri će doprinijeti da usmjeravanje sredstava bude ka realizaciji inovativnih rješenja i namjenskom korišćenju sredstava opredijeljenih za inovacije. Istovremeno, neophodno je uspostaviti redovnu i kontinuiranu nefinansijsku podršku kroz edukacije, podsticaje i razmjenu informacija o savremenim tehnološkim rješenjima i inovacijama, preko saradnje privrede sa naučno-istraživačkim institucijama i djelatnicima i akademskom zajednicom. Pored unapređenja saradnje između privatnog sektora i naučnoistraživačke zajednice, neophodno je dalje razviti model međusobnog udruživanja između preduzeća, i to po principu formiranja klastera. Naime, povezivanjem na horizontalnoj osnovi, stvorice se preduslovi za formiranje novih regionalno i međunarodno konkurentnih preduzeća sa inovativnim proizvodnim procesima i kvalitetnim proizvodima.

Takođe, u cilju održivog investiranja u inovacije, neophodno je definisati dodatne podsticaje kako bi se uspostavila jača saradnja između privrede i akademske zajednice. Jedan od načina realizacije podsticaja podrazumijevao bi dodjelu inovacionih vaučera za korišćenje usluga javnih naučnoistraživačkih institucija, i to: univerziteta, fakulteta, instituta i inovacionih centara i drugih javnih naučnoistraživačkih organizacija u Crnoj Gori. Mogućnost korišćenja ovih vaučera odnosi se na transfer naučnih, tehnoloških ili inovativnih usluga koje su novina za privrednika, odnosno za rješavanje nekog tehničkog/tehnološkog problema koje privrednik sam identifikuje.

Usluge koje bi se na ovaj način ponudile privrednicima obuhvataju: Razvoj novih ili poboljšanje postojećih proizvoda, procesa ili usluga; Dokaz koncepta; Studija izvodljivosti; Proizvodnja laboratorijskog prototipa; Izrada demonstracionog prototipa; Različiti vidovi ispitivanja (u laboratoriji, u pilot postrojenju); Validacija tehnologije; Validacija novih ili poboljšanih proizvoda, procesa ili usluga; Savjetodavne usluge u vezi sa inovacionom djelatnošću; Razvoj i uvođenje posebnog softvera za proizvod ili proces (u okviru razvoja proizvoda); Tehno-ekonomska analiza u vezi sa uslugom koja se pruža; Specifične obuke u vezi sa razvojem tehnoloških rješenja.

Dodatno, u cilju stvaranja okruženja za razvoj i primjenu inovacija u industriji, koncentracija istraživanja na univerzitetima trebala bi biti u funkciji restrukturiranja postojeće i razvoja buduće industrije. Navedeno se prevashodno odnosi na veće mogućnosti formiranja centara za transfer tehnologija, centara za inovacije, tehnoloških parkova i drugih oblika udruživanja u cilju afirmisanja znanja, što će rezultirati bržom i potpunijom komercijalizacijom rezultata istraživanja.

Dakle, primat u proizvodnji, na svim nivoima, neophodno je da preuzmu inovativni proizvodi sa većom dodatom vrijednošću uz obavezu održavanja kvaliteta na istom ili višem nivou.

Na kraju, uvažavajući prioritete pametne specijalizacije i značaj uvođenja inovacija u proizvodni proces, u narednom periodu potrebno je intenzivirati aktivnosti posebno na promociji razvoja zelene i cirkularne ekonomije, kako bi se u mjeri mogućeg doprinijelo usvajanju principa održivog upravljanja i korišćenja resursa, odnosno usmjeravanju ka održivoj proizvodnji i potrošnji.

Ono što je pozitivno, i u nadi da će prerađivači prepoznati svoj interes, veliki broj podsticaja na temu inovacija Vlada Crne Gore i Ministarstvo ekonomskog razvoja već sprovodi ili aktivno planira da sprovodi u narednom periodu.

5. Podsticaji iz domena poreza, doprinosa i carina

a) Fiskalna olakšica iz domena doprinosa za obavezno socijalno osiguranje (koji su na teret poslodavca)

Imajući u vidu da je na snazi Uredba o biznis zonama ("Službeni list Crne Gore", br. 077/16, 038/17) po kojoj za lica zaposlena u biznis zoni, u skladu sa propisima kojima se uređuje državna pomoć, korisnik biznis zone ne plaća:

1) doprinose za obavezno socijalno osiguranje na zarade (doprinos za penzijsko i invalidsko osiguranje, doprinos za zdravstveno osiguranje, doprinos za osiguranje od nezaposlenosti) i doprinose za Fond rada;

2) porez na dohodak fizičkih lica;

pri čemu, korisnik ove olakšice može koristiti najduže pet godina od dana zapošljavanja; predlog je da se ovaj vid podsticaja omogući svim postojećim/novootvorenim privrednim subjektima iz (prerađivačke) industrije.

Predlog je da se ovaj vid podsticaja omogući svim postojećim/novootvorenim privrednim subjektima iz (prerađivačke) industrije. Ukoliko nije moguće ponuditi kompletan paket podrške koji važi u biznis zoni, potrebno je razmotriti isti vid pomoći uz korekciju stope doprinosa i poreza⁶.

b) Carinske olakšice na direktni uvoz proizvodne opreme/djelova

U skladu sa Zakonom o carinskoj tarifi ("Službeni list Crne Gore", br. 028/12), odredbom člana 4, propisano je da se na robu koja se uvozi na carinsko područje Crne Gore, carina obračunava i naplaćuje primjenom carinske stope određene u Carinskoj tarifi. Samim tim, propisano je da se za uvoz proizvodne opreme plaća carina po stopi koja je definisana u okviru glave 84, dok trošak koji privrednici plaćaju po ovom osnovu nije zanemarljiv.

Zbog navedenog razloga potrebno je razmotriti izmjenu/dopunu ovog Zakona tako što bi se predvidjelo oslobađanje (dijelom ili u cjelini) od plaćanja carinskih troškova (dažbina koje se plaćaju pri uvozu robe) privrednika koji uvoze opremu u cilju modernizacije i unaprjeđenja postojećih kapaciteta (povećanje obima i proširenje proizvodnje) ili otvaranje novih proizvodnih pogona.

c) Jedinstvena stopa poreza na promet nepokretnosti na nivou Crne Gore

S obzirom da je obaveza plaćanja poreza na promet nepokretnosti na području Crne Gore značajan namet privrednicima i da je na primjer od 2013. do 2020. godine u Opštini Nikšić isti povećan za 250% izmjenom zakonske regulative i iznosi 1% za sva pravna lica u cilju podsticanja investicija u ovoj opštini, potrebno je razmotriti njegovo smanjenje⁷. Za razliku od ove opštine, poreske stope na nepokretnosti u Opštini Berane iznosi 0,25%, u Opštini Kotor 0,30%, a u Opštini Bar 0,25%. Dodatno, potrebno je, u saradnji sa Zajednicom opština Crne Gore, razmotriti predlog da se primjenjuje jedinstvena poreska stopa na nepokretnosti (na cijeloj teritoriji CG ili po regionima, zavisno od stepena razvijenosti područja).

⁶ Po Uredbi, za zaposlenog korisnik biznis zone iz zarade zaposlenog obračunava, obustavlja i uplaćuje: doprinos za penzijsko i invalidsko osiguranje po stopi od 15,0%, doprinos za zdravstveno osiguranje po stopi od 8,5% i doprinos za osiguranje od nezaposlenosti po stopi od 0,5%, prilikom isplate zarade.

⁷ U prethodnom periodu, kompanije iz Nikšića, (Toščelik i Institut crne metalurgije) često su iskazivale nerazumijevanje visinom poreza na nepokretnosti sa kojom raspolažu, smatrajući ga velikom poslovnom barijerom. Naime, porez na imovinu Toščelika iznosi 173.000,00 EUR (2013. godine ovaj porez iznosio je 20.862,43 EUR), na godišnjem nivou, dok vrijednost poreza na imovinu, na godišnjem nivou, kod ICM iznosi približno 55.000,00 EUR (2013. godine ovaj porez iznosio je 20.862,43 EUR).

S obzirom da zahtjev za smanjenje poreskog opterećenja privrednih društva treba posmatrati sa stanovišta podsticanja investicija, posebno u nerazvijenim područjima, neophodno je i sa ovog stanovišta pospješiti investicioni ambijent, pri čemu bi visina poreske stope na nepokretnost bila obostrano prihvatljiva i stimulatívna.

d) Poreske i carinske olakšice za svu robu koja se unosi u zonu ili skladište - slobodne zone

U skladu sa Zakonom o slobodnim zonama („Službeni list RCG“ br. 42/04 i „Službeni list CG“ br. 11/07 i 76/08) zonu ili skladište može osnovati jedno ili više domaćih ili stranih pravnih i fizičkih lica a osnivaju se uz prethodnu saglasnost Vlade Crne Gore, na predlog organa državne uprave nadležnog za poslove spoljne trgovine, pri čemu zona i skladište mogu biti osnovani na području ili blizu pomorske luke ili aerodroma, kao i na drugim pogodnim lokacijama.

Potrebno je naglasiti da je u slobodnoj zoni moguće, između ostalog, obavljati sve privredne djelatnosti (osim onih kojima se ugrožavaju životna sredina, zdravlje ljudi, materijalna dobra i bezbjednost zemlje) kao i korišćenje zemljišta i objekata po osnovu dugoročnog zakupa po fiksnim uslovima.

Shodno tome, opravdano je sagledati mogućnost osnivanja odnosno proglašavanje određenog prostora/teritorije na kojoj će se obavljanjem djelatnosti u sektoru prerađivačke industrije u značajnoj mjeri doprinijeti povećanju izvoza, zaposlenosti kao i podstaci transfer savremenih tehnologija.

VII ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Presjekom stanja industrijske i prerađivačke proizvodnje u Crnoj Gori se može zaključiti da situacija na ovom polju u poslednjih deset godina nije značajnije promijenila. Ključni posmatrani pokazatelji jasno ukazuju na stagniranje stanja u industriji, uz prosječno učešće sektora prerađivačke industrije u BDP-u Crne Gore u periodu od 2016. do 2020. godine na nivou od 3,9%; nizak nivo investicija u mašine i opremu u industriji sa izraženim trendom opadanja; prerađivačka industrija koja za 10 mjeseci 2021. godine zapošljava 6,21% registrovanih zaposlenih osoba, uz zabilježen pad zarada od 5% u odnosu na prosjek tokom 2020. godine.

Postojeća strateška kao i programska dokumenta i prateći akcioni planovi i mjere obuhvataju brojne konkretne, kratkoročne i dugoročne mjere za podsticaj razvoja privrede čijom se primjenom nastoji ostvariti značajan porast svih indikatora koji se odnose na ukupnu industriju i na prerađivačku proizvodnju. Ipak, implementacija se odvija sporijim tokom od očekivanog, a dodatno je uslovljena negativnim efektima krize koji su zaustavili ili usporili dinamiku privrednih aktivnosti, što je rezultiralo da se nivo razvoja zadržao na gotovo istom nivou po svim indikatorima.

Identifikovani su ključni izazovi koji se odnose na veoma nisko učešće prerađivačke industrije u bruto domaćem proizvodu, nedovoljno i neadekvatno investiranje bez inovativnih rješenja i neusklađenost sa drugim sektorima, na osnovu čega su definisane smjernice za revitalizaciju prerađivačke industrije. Predložene smjernice će poslužiti kao osnova koja će se dalje razvijati, uz neophodnu intenziviranu saradnju sa privredom, u prvom redu sa predstavnicima sektora industrije, kao i partnerskim organizacijama/institucijama podrške privredi kako bi zajednički definisali jasan okvir za kreiranje programskih mjera i instrumenata oblikovanih prema zahtjevima privrede i njihovu efektivnu primjenu u narednom periodu.

U uslovima veće izloženosti privrede uticaju negativnih efekata epidemije na ekonomsku aktivnost, imajući u vidu veličinu i strukturu crnogorskih preduzeća, veoma je važna podrška privredi u uvođenju novih tehnologija i ulaganja u povećanje kapaciteta proizvodnje i prerade i zadovoljavanje standarda i sertifikata, u cilju stabilnog kvaliteta proizvodnje na dugi rok i većeg učešća na domaćem i stranom tržištu. Podrška investicijama u sektore industrije mjerama savremenih tehnologija i njihove primjene, posebno u sektoru prerađivačke industrije, doprinijeće efikasnosti ulaganja i podsticanju proizvodnje ka višim fazama prerade. Intenzivnim mjerama podrške i značajnijim investicijama u proizvodne kapacitete u narednom periodu biće omogućeno eliminisanje „uskih grla“ u proizvodnji, povećanje produktivnosti i obima proizvodnje, sa fokusom na ulaganja u nove kapacitete koji će dati proizvode veće dodate vrijednosti. Na kraju, očekivanja su da će ove konkretne smjernice u tijesnoj vezi sa reformama na različitim nivoima dovesti do postepenog vraćanja industrije na zdrave osnove, što će rezultirati povećanjem BDP, BDV i diversifikaciji proizvodne baze, a samim tim stvoriti dobru bazu za stabilan i održiv rast i razvoj. Dodatno, realizacija navedenih mjera će stvoriti povoljne uslove za privlačenje kvalitetnih i ozbiljnih investitora koji će ulagati u postojeće i/ili izgradnju novih prerađivačkih kapaciteta.